

Akıl Toplumundan Özgür Topluma

İletişim ve Uygarlık

Prof. Dr. Necdet EKİNCİ



Prof. Dr. Necdet EKİNCİ

Akıl Toplumundan Özgür Topluma İletişim ve Uygarlık

ISBN 978-625-7582-44-5

DOI 10.14527/9786257582445

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarına aittir.

© 2021, PEGEM AKADEMİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. AŞ'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Bu kitap T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayınevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayınevi**dir. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** ve **Pegemindex.net** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşılabilmektedir.

I. Baskı: Eylül, 2021

Yayın-Proje: Zeynep Güler
Dizgi-Grafik Tasarım: Tuğba Kaplan
Kapak Tasarım: Pegem Akademi

Baskı: Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San Tic. Ltd. Şti.
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48/48 İskitler - Ankara
(0312 341 36 67)

Yayıncı Sertifika No: 36306
Matbaa Sertifika No: 25931

İletişim

Macun Mah. 204. Cad. No: 141/A-33 Yenimahalle/ANKARA
Yayınevi: 0312 430 67 50
Dağıtım: 0312 434 54 24
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60
İnternet: www.pegem.net
E-ileti: pegem@pegem.net
WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

ÖN SÖZ

“**Akıl Toplumu’ndan Özgür Topluma İletişim ve Uygarlık**” adını vermiş olduğumuz elinizdeki bu kitap, kronolojik anlamda, öncelikli bir Uygarlık ya da İletişim tarihi çalışması değil; “**İlkel Toplumdan Uygar Topluma**” ve **Uygar Toplumdan Akıl Toplumu’na İletişim ve Uygarlık**” adlı kitaplarımızın devamı niteliğindedir. Daha önceki kitaplarımızın ve bu kitaplarımızın devamı olarak tasarlanmış olduğumuz; “**Özgür Toplum’dan Bilgi Toplumuna İletişim ve Uygarlık**” adını vereceğimiz kitabın önsözlerinde de vurguladığımız ve vurgulayacağımız üzere; burada güdülen amaç; günümüzdeki **iletişim kavram ve olgularının, siyasal kimliklerin, kamuoyu, kamusal alan, siyasal düşünce ve propagandanın** geçirmiş oldukları aşamaları, İnsanlığın uygarlık süreci içinde ortaya çıkmış bulunan üretim biçimlerine dönük; belirli tarihsel kesitleri temel alarak, dar bir kapsamda da olsa, tarihsel bir bakış açısı içinde yaklaşıp, bulunduğu döneme özgü oluşum ve anlamlarını **siyasal ve iletişimsel değerlerinin** altını çizmek, bir anlamda **iletişimin uygarlık** ile ilişkisini ortaya koymak bir bakıma, günümüz dünyasının biçimlenmesini daha iyi kavranıp, anlaşılmasını sağlamaktır. Bu yaklaşım biçimi; hem uygarlık tarihinin bir nebze olsa, yeni bir biçim almasını, hem de iletişimin tarihsel işlevlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Sürekli olarak altını çizdiğimiz üzere; Çağdaş ya da geleneksel hiçbir toplum gösterilemez ki; **iletişim** olmaksızın varlığını sürdürüp, gelişme süreci içinde olabilsin. İşin en ilginç olanı; bu süreç içinde iletişim çoğu kez görünür olmamış, bu nedenle uygarlık tarihi uzmanlarınca her zaman sorgulanamamıştır. Oysa **İlkel Toplumdan Uygar Topluma iletişim ve uygarlık** adlı birinci kitabımızda da ortaya koyduğumuz üzere; **İletişim ve Uygarlık** arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bunlar, insanın yeryüzünde varoluşuyla birlikte birbirini tamamlayan, biri olmaksızın diğerinin olamayacağı, birbirini besleyen iki temel olgudur. **Uygarlıktan** söz edebilmemiz için, **Üretim**; üretimin olabilmesi işbölümü, **işbölümünün** de ortaya çıkabilmesi için **iletişimin** tüm kanallarıyla var olması gerekmektedir.

İletişim insanın yeryüzünde ilk belirlediği dönemlerden başlayarak, tarihinin her anında varlığını sürdürmüş, **uygarlığın** gelişmesinde en önemli rolü oynamıştır. Bu nedenle, **uygarlık tarihinin** her aşamasında, dilin ve belleğin gelişmesinde, üretim biçimlerinin, siyasal iktidarın ve devletin oluşmasında, siyasal yaşam içinde, kültür, düşünce ve ideoloji örgüsü bağlamında, kimliklerin varlık kazanmasında, en ilkelinden başlayarak, en gelişmişine dek, kitle iletişim araçlarının ortaya çıkmasında, **kamusal alanın** ve **kamuoyunun** belirlenmesinde, **iletişimi** görmek ve izlemek mümkündür. Çünkü **iletişim** ve **enformasyon**, yalnızca teknik süreçlerden ibaret değildir. Bunlar aynı zamanda, **Akıl Çağı**’ndan beri, insanlığın ulaştığı olduğu, bireysel ve

ortak özgürleşmenin temel değerleridir. Bunlar, günümüz **batı modelinin** ve **uygarlığının** dinamosunu oluşturmaktadır. Bunlar aynı zamanda “**bireyci akıl toplumu**” nun ortaya çıkmasında, **uygarlığın** gelişmesinde, kilometre taşlarıdır. İletişim dünyası, eş zamanlı olarak ortaya çıkan, aynı zamanda, Batı'nın siyasal felsefesi olan, bu zıt, birbiri ile çelişen iki mirası, yönetmesi gerekmektedir: XVIII. yüzyılın özgürlükçü ve XIX. yüzyılın eşitlikçi anlayışı kapsamında **iletişim** ve **enformasyon**, **Batı uygarlığının** temel değerleri ve ekonomik gelişmeyle birlikte, bir teknik ilerleme konusudur. Burada “**Bilgi ve Akıl Toplumu**” adı altında, uluslararası **Özgür bir Topluma** ulaşma anlayış ve düşleri içinde, **dünya uygarlığının** görkemli bir biçimde yeniden kuruluşu söz konusudur.

Çoğulcu siyasal felsefenin ortaya çıkması, **Antik Yunan** sitesinden, **Roma**'ya, **Roma**'dan **Feodalizme** ardından **Akıl** ve **Aydınlıklar** dönemine dek uzanan bir süreci kapsamaktadır; retorik ve propagandanın ötesinde yurttaşlık hakları, siyasal düşünce ve tutum sergilemeleri, **uygarlık sürecinin** tarihsel akışının ortaya çıkarılmış olduğu toplumsal ve felsefi sorunlar, düşünce değişimleri, iletişim bilimlerini de en etkin bir biçimde belirleyip, öne çıkarmıştır.

Böylesine belirsiz, üstelik içine girildikçe derinleşen, yeni yeni labirentlerle karşılaşılan, tartışmalı bir alanın anlaşılabilmesi için, iletişimle ilgili klasik konuların ötesinde, toplumsal iletişime özgü, özellikle tarihsel sürece dönük yeni konuların da incelenmesini zorunlu kılmaktadır.

Bu bakımdan **Orta Çağ**'ın sonlarında **Rönesans** ve **Reformlar** ile **Hümanist** bir anlayışla cesur bilim adamları ve düşünürleriyle kendini gösteren **Akıl Toplumu**, **Aydınlanma Dönemi** ve sonrasında ortaya çıkan, **1789 Büyük Fransız Devrimi** ardından tüm dünyayı etkileyen, sonuçta yeni bir çağın, **Özgür Toplumun** kuruluşunun başlangıcı kabul edilen, olay, olgu ve kavramları, siyasal düşünürlerin ışığı altında, başta propaganda, kamusal alan, kamuoyu ve ideoloji gibi kavramların dönemin koşullarının özelliklerini göz önünde tutarak, **iletişimin ve uygarlığın** gelişim süreci içinde izlenmesi, hiç kuşkusuz **Uygurlık Tarihine** bir bütünlük içinde bakılmasına yardımcı olacaktır.

Eylül 2021, Antalya

Prof. Dr. Necdet EKİNCİ

ORCID No: 0000-0002-3464-5013

İÇİNDEKİLER

Ön Söz..... iii

BAŞLARKEN

AKIL TOPLUMUNUN TOPLUMSAL EKONOMİK VE KÜLTÜREL TEMELLERİ

I. Dönemi Biçimlendiren Baş Aktör: Hümanizm	1
Dünyanın Yeniden Doğuşu: Rönesans	1
Eski Dünyanın Ölümü; Yeni Bir Dünyanın Doğuşu	2
Ekonomik Yükseliş.....	2
İlk Kapitalistler	3
İlk Şirketler.....	3
II. Yeni Bir Kitle İletişim Teknolojisi: Matbaanın Bulunuşu.....	4
III. Reform Hareketi, Matbaa ve Propaganda.....	5
IV. Kültürel Bir Devrim: Hümanist Öncüler	12
Ünlü Öncü Hümanistler.....	13
Desiderius Erasmus	13
Jean Pic de la Mirandole	13
Thomas More	13
Dinin Bilime Etkisi.....	14
Antik Yunan ve Roma Yapıtlarının Dönüşü	14
Bilim Adamı, Düşünür ve Sanatçıların Hamileri/Koruyucuları.....	15
V. Roma Katolik Kilisesi'nin Karşı Atağı: Propagandanın Kurumsallaşması.....	15

1. BÖLÜM

AKIL ÇAĞI'NIN UYGARLIK SAVAŞÇILARI KAMUSAL ALANLAR - SÜRELİ BASININ DOĞUŞU - SİYASAL VE TOPLUMSAL ALANIN DÖNÜŞÜMÜ

I. Cesur Bilim Adamları	27
Enginizasyon: İşkence ve Ölüm Cezaları	27
Sansür ve Ceza	28
Cesur Hümanistler Hareketi	29
Geleneksel Üniversite Çelişkisi	31
II. Sanal Bir Hümanist Kamusal Alanı: “Edebiyat Cumhuriyeti”	33
III. Kıralityet Akademileri ve Edebiyat Cumhuriyeti	39
Evrensellik ve Bölgesellik	39
İdeal Olarak İletişim; Kimlik Olarak Dolaşım	40
Latincenin Ulusal Diller Karşısındaki Sınava	43
IV. “Edebiyat Cumhuriyeti” Yurttaşları ve Burjuva Salon ve Kafeleri: Kamusal Alanın Görünür Kılınması	45
Edebiyat Salonları	45
Edebiyat Kafeleri	48
V. Akıl Çağı'nda Sürelî Basının Doğuşu	51
İlk Basılı Metaryaller	51
İlk Sürelî Siyasal Dergiler	52
İlk Gazete: La Gazette	53
VI. Rönesanstan Akıl Toplumuna Siyasal ve Toplumsal Alanın Dönüşümü	54

2. BÖLÜM

AKIL ÇAĞI'NDAN DEVRİMLER ÇAĞINA DÜŞÜNCENİN EVRİMİ

I. Akıl Çağında Düşünce, Eylem ve Yurttaşlık Bilinci	57
II. Siyasal Kimliklerin Oluşumunda İngiliz Burjuva Devrimleri	62
III. Basında İlk Tekelleşme Örneği ve Kıralityet Propagandası	67
IV. Akıl Çağı Siyasal Alanında Ortaya Çıkan Yeni Kavramlar: Düşünce Özgürlüğü ve Toplumsal Sözleşme Kuramları	73
Thomas Hobbes	74
Benedictus de Spinoza	82
John Locke	88

3. BÖLÜM

DÜNYAYI DEĞİŞTİREN YÜZYIL: AYDINLANMA DÖNEMİ

I. Siyasal ve Kültürel Etkinin Evrensel Gücü.....	99
II. Aydınliklar Dönemi'nin Düşünsel Aktörleri: Ansiklopedistler	102
Montesquieu	105
Denis Diderot	117
Jean Jacques Rousseau	121
III. XVII. Yüzyıl'dan Miras: Edebiyat Salonları; Burjuva Kamusal Alanı.....	131
IV. Aydınlanma Döneminde Kamuoyu	135
V. Ulusal Kimliklerin Doğuşunda 1776 Amerikan Devrimi ve İnsan Hakları Bildirisi.....	142

4. BÖLÜM

YAKIN ÇAĞ'IN BAŞLANGICI DEVRİMLER ÇAĞI: PROPAGANDA VE İDEOLOJİ

I. 1730-1788 Aydınlanma Döneminde, Ansiklopedi, Basın ve Propaganda	145
Karşı Düşünsel Propaganda, Siyasal İletişim ve Ansiklopedi.....	145
Dönem Basını ve Sansür	147
Propaganda Patlaması	148
II. 1789 Fransız Devrimi ve Baş Aktörleri: Baldırı Çıplaklar/ Sans Cullotes/ ve Burjuvazi.....	149
III. 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi	154
IV. 1789-1799 Devrim Döneminde Propaganda.....	155
Devrim'in Propaganda Gereksinimini Doğuran Koşulları	156
Devrim Dönemi Propagandasının Örgütsel Yapısı ve Araçları	158
Terör/Korku Dönemi ve Propaganda.....	161
Burjuva Özgür Basının Doğuşu: Sansür ve Propaganda.....	169
Devrim Propagandası ve Özellikleri.....	172
IV. 1789 Fransız Devrimi'nde Basın ve İfade Özgürlüğü Bağlamında Kamuoyu.....	177
Kaynakça.....	185

BAŞLARKEN:

AKIL TOPLUMUNUN TOPLUMSAL EKONOMİK VE KÜLTÜREL TEMELLERİ

I. DÖNEMİ BİÇİMLENDİREN BAŞ AKTÖR: HÜMANİZM

XV. ve XVI. yüzyıllar, Orta Çağ ile Modern Zamanlar arasında bir geçiş dönemidir. Rönesans olarak adlandırılan bu dönem; bir dizi *siyasal, ekonomik, toplumsal* ve *entelektüel* değişimle kendini göstermiştir. Bu olaylar içinde *hümanist* bir hareket ortaya çıkmış; *insanı* ve *insana özgü değerleri düşüncenin* merkezine yerleştiren bir düşün akımı olma özelliğini kazanmıştır. *Hümanizm*; *Antik Yunan* ve *Roma dönemleri eski metinlerine dönüş ve özgür yaşam, yazı ve düşünce* tarzlarına öykünme ve bunların biçimlendirilmesi ile nitelendirilmektedir¹.

1. Dünyanın Yeniden Doğuşu: Rönesans

Bizans; gerçek adı olan *Doğu Roma İmparatorluğu*, gerileme dönemine girmiş, eski gücünü yitirmiştir: Bunun ilk göstergesi, **1204 yılında Konstantinopolis'in Latin Haçlıları** tarafından ele geçirilmesi olmuştur. *Latinler*, kenti yağmalamış, harabeye döndürmüştür. Ayrıca, devlet kaynakları tehlikeli bir biçimde azaldıkça zengin ve fakir arasındaki uçurum daha da derinleşmiştir. Kendi sınırlarının savunmasını sağlayamayan imparator, diğer devletlerden barış satın almak zorunda kalmış; Orduyu paralı askerlere emanet etmeye karar vermiştir. İşte bu karmaşık ortamda *Türk tehdidi* ortaya çıkmış; **1394'ten 1402'ye** kadar kuşatılan **Konstantinopolis**, **Timurleng'in Anadolu'ya** girmesi, Türklerin kendi derdine düşmesi sayesinde adeta *mucizevi* bir biçimde kendini kurtarabilmiştir. Ne var ki, bu dinginlik pek kısa sürmüştü; **Osmanlı Devleti'nin** başına, genç, zeki, enerjik bir padişah olan **II. Sultan Mehmet'in** gelişi kentin acı sonucunu hızlan-

1 Bkz.:Joseph Pérez: *De l'humanisme aux Lumières: Etudes sur l'Espagne et l'Amérique*; Casa de Velázquez, 2000, s. 161—176; Stephen Greenblatt: *Renaissance Self-fashioning. From More to Shakespeare*; University of Chicago Press, 2005, s.321.; Max-Henri: *L'humanisme éthique et ses fondements historiques*; L'Harmattan, Paris 2009, s.232

dırmış, 1453'te **Konstantinopolis Türklerin eline geçmiştir. Görünüşe göre Konstantinopolis'in düşüşü, Batı'yı pek üzmemiş: Hıristiyan Batı, eski Doğu Roma İmparatorluğu'nun çökmesine sanki bir anlamda izin vermiştir.** Ancak bu olayın **Avrupa ülkeleri için önemli sonuçları olmuştur. Birçok Bizans piskoposu, sanatçısı ve bilim adamı Batı'ya ve özellikle İtalya'ya sığınmıştır.** Bilgilerini, düşüncelerini ve eski el yazmaları kitaplıklarını da birlikte götürmüşlerdir. **İtalyan bilim adamları ve sanatçılar, Doğu'da biriken bilgilerden yararlanma fırsatını elde etmişler;** Böylece **Bizans İmparatorluğu'nun çöküşü Batı'nın Kültürel Rönesans'ın akışını hızlandırmıştır**².

2. Eski Dünyanın Ölümü; Yeni Bir Dünyanın Doğuşu

O dönemde yaşayan herkes, **Orta Çağ büyük birlik ülküsünün** yok oluşunu görebiliyordu. **Orta Çağ, evrensel birlik rüyasını** gerçekleştirilmeye çalışmıştı: Bunlar **Roma Katolik Kilisesi'nde inanç birliği; İmparatorun önderliğinde siyasi birlik, Roma Katolik Kilisesi tarafından öğretilen ve ortak bir dille pekiştirilen Latin kültür birliği ülküsüydü.**

Düşünebilen her insan bu hülyanın yavaş yavaş aşınıp yok olduğu görmekte; yerini başka özlemlere bıraktığına tanık olmaktaydı. **Roma Katolik Kilisesi** ciddi bir kriz döneminden geçiyordu: **Ayrılıklar ve sapkınlıklar, papalar ve papa karşıtları** arasındaki bölünmelere karşın; **Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu** hala varlığını sürdürmekte ve Alman devletleri üzerinde büyük bir etkiye sahipti. Ama giderek **Avusturya'nın** güçlü **aristokrat** ailesi olan **Habsburglar** bir **Avrupa** sorununa dönüşmekte; **Avrupa'nın** diğer her yerinde **ulusal devletler** birbiri ardına öne çıkmaktaydı: **Fransa** ve **İngiltere'nin** yanı sıra **İspanya, Polonya, İskoçya, Macaristan, Norveç** ve **Yeni Burgonya** devleti, **prenslerinin** güçlenmesine tanık oluyordu. Bankacılık ve **tüccar burjuvazinin** ortaya çıkmasıyla birlikte **feodal devlet** yerini **çağdaş ulusal devletlere bırakıyor; Ulsal duyarlılığın** gelişmesi, her yerde yavaş yavaş kendini gösteriyordu³.

3. Ekonomik Yükseliş

XV. Yüzyıl'da Avrupa ekonomik olarak bir patlama yaşıyordu. **Coğrafi keşifler nedeniyle tercih edilen İtalyan kent devletleri, Orta Çağ'ın** sonlarına doğru **Batı'nın** geçirmekte olduğu ekonomik dönüşümlerden ilk yararlananlardı. **Ressamlara, heykeltıraşlara, mimarlara, akademisyenlere, saray müzisyenlerine** ödeme yapmak için para gerekmekteydi... Ve para sıkıntısı da yoktu. **İtalya'nın**

2 Bkz.Pérez:2000, s.161-176; Greenblatt: 2005, s.321.;Henri:2009, s.232

3 Aynı yerde.

ekonomi ve bankacılık alanındaki ilerlemesi, bu nedenle, **Rönesans** sırasında yarımada'nın yaşadığı sanatsal patlamanın maddi temeli oluyordu. Ne var ki; **XV. Yüzyıl**'dan başlayarak İtalya ekonomik öncelikli konumunu yitirmeye; **Avrupa**'nın diğer bölgeleri de ekonomik bakımdan daha da gelişme eğilimine girmeye başlamıştı: **Flanders, Fransa, Almanya, İngiltere**, en başta gelenleriydi. **Amerika**'nın keşfi ve büyük sömürge imparatorluklarının fethi, altın ve gümüş gibi kıymetli madenlerin bu ülkelere akması; korkunç bir refah ve bir gücün başlangıcı olmuştu. Bu fetihlerden en çok İspanya yararlandıysa, kıtanın bütün büyük ulus devletleri de bunlardan payına düşeni almıştı. *Bilimsel ve teknik alanlarda, iş ve çalışma dünyasında yaşanan dönüşümler, yeni bir ekonomik örgütlenme türünün de müjdesini vermektedir*⁴.

4. İlk Kapitalistler

Orta Çağ'ın ilk yüzyıllarında **Avrupa**'nın güçlülere *soylular, feodaller*, yani toprak sahipleriydi. Tarım baskın etkinlik olduğu bir zamanda, toprak temel üretim aracıydı. **XV. Yüzyıl**'dan başlayarak yeni ekonomik etkinlik biçimleri ortaya çıktı: paraya sahip olmaya dayalı olanlar; Adına **Burjuvazi** denilen; *Din adamları* ve *Aristokrasi* dışında yeni **Üçüncü** bir *Sınıf* kendini göstermekteydi. Bunlar artık büyük tüccarlar ve bankacılar. *Feodal aristokratlar* gibi geniş toprakları, çiftlikleri, şatoları ve konakları vardı. Ancak asıl güçleri, ellerindeki *kapitalden* geliyordu. *Para, mal, değerli nesnelere* ve hatta *menkul kıymetler* biçimindeki *kapital*, yani *sermaye*, üretim için *hammadde* elde etmeyi mümkün kılmaktaydı. Hammaddeyi mamul maddeye dönüştürülüp; yeniden satılan diğer ürünlerin elde edilmesine dayanmaktaydı. Paranın gücü, bankanın rolünü daha önemli duruma getirmişti. Faizli kredi yaygınlaşmış; Büyük bankacılar öne çıkmış; İtalya'da **Pazzi** ve **Medici**; **Almanya**'da **Fugger** gibi büyük aileler gerçek mali imparatorluklar yaratmışlardı⁵.

5. İlk Şirketler

Fransız, Flaman, Alman ve İtalyan tüccarlar arasındaki çetin rekabet, onları ticareti daha geniş ölçekte düşünmeye zorlamaktaydı. Birkaç geminin yüklenmesine izin vermek için korkunç bir sermayeye gereksinim vardı. Bireysel sermaye çoğu kez yetersiz kalmaktaydı. Bu durumda olan bireyler, ister istemez dayanışma içine girdiler. Önce mali güçlerin birleştirildiği basit dernekler ortaya çıktı. Bunlar zamanla kendilerini geliştirerek, kurallar koyarak, kurumsal ticari şirketlere dö-

4 B.k.z.: Histoire générale de l'Europe; L'Europe du début du XIVe siècle à la fin du XVIIIe siècle; Sous la direction de Georges Livet, Roland Mousnier, Hors collection, Presses Universitaires de France, 1980, (L'économie de la Renaissance; Chapitre, I) s.129-143

5 Aynı yerde